

**2016 Jan Glastra
van Loon auctor
intellectualis van
d'66**

Pieter Fokkink

Jan Glastra van Loon auctor intellectualis voor D66

Pieter Fokkink¹

Zonder enige restrictie is Jan Glastra van Loon aan te merken als geestelijke vader van d'66. In december 1964 had rechtsfilosoof Jan Glastra van Loon in een spraakmakend essay in het Nederlands Juristenblad, getiteld Kiezen of delen, ingrijpende veranderingen voor wijziging van het kiesstelsel op papier gezet.² De voorstellen leidden tot een breed debat, met veel reacties in kranten en uiteindelijk tot een debat in de Tweede kamer van de Staten-Generaal. Op 15 september 1966, dezelfde dag van de lancering van het Appèl, werd in Den Haag een partijpolitieke studiedag gehouden over het kiesstelsel. De politieke malaise, het gebrek aan belangstelling voor en het onbehagen over de politiek, vormde de achtergrond van de discussies over het onderwerp "Overheid, kiezer en gekozenen", die was georganiseerd door de wetenschappelijke bureaus van de vijf grootste politieke partijen.

Prof.mr. J.F. Glastra van Loon uit Leiden en Prof.mr. L.G.A. Schlichting uit Nijmegen leidden de discussies in.

Glastra, geheel in de lijn van zijn eerdere publicatie in het Juristenblad van 1964, pleitte voor de rechtstreekse verkiezing van een formerende minister-president op basis van een beleidsprogram; hij ontkende dat een meerderheidskiesstelsel of districtenstelsel in Nederland tot een tweepartijenstelsel zou leiden. Hij was de mening toegedaan, dat ons kiesstelsel de actieve deelneming van de kiezers bij de politieke besluitvorming belemmert. De oorzaak van de huidige situatie moet echter niet gezien worden in het systeem van evenredige vertegenwoordiging, dat wij kennen. Naar zijn mening moet de oorzaak vooral gezocht worden in het feit dat de politieke structuur niet meer aansluit bij de maatschappelijke structuur. Het meerderheidsstelsel geeft niet de oplossing. Ook is het onjuist te zeggen, dat het meerderheidsstelsel leidt tot het ontstaan van twee politieke partijen. In de Ver. Staten werkt

het meerderheidsstelsel alleen bij de verkiezing van de president. Maar daarna vallen de partijen zelf uiteen in allerlei belangen en geografische groeperingen. Het meerderheidsstelsel dateert uit de tijd toen er nog geen algemeen kiesrecht bestond. Thans worden we langzamerhand losgeweekt uit de sociale eenheden en daardoor heeft het meerderheidsstelsel de maatschappelijke basis verloren. Een actieve deelneming van de kiezers zou volgens prof. Glastra van Loon kunnen worden bevorderd door directe verkiezing van de regeringsformateur en minister-president. Ook het aanwijzen van burgemeesters van de grote gemeenten door directe verkiezingen zou de kiezers meer invloed geven op de samenstelling en het beleid van bestuurslichamen. Stellingen van prof. mr. J. F. Glastra van Loon.

1. Drie kwesties moeten met betrekking tot ons regerings- en kiesstelsel worden onderscheiden:

(a) of zij functioneren in overeenstemming met de voor hen geldende (geschreven of ongeschreven) regels;

(b) of zij geloofwaardig zijn in de ogen van de kiezers;

(c) of zij actieve participatie van de kiezers bevorderen dan wel belemmeren.

2. Bij de discussie over deze drie vragen moet rekening worden gehouden met structuur en klimaat van andere sociale instellingen in ons land, als politieke partijen, vakverenigingen, beroepsorganisaties, onderwijsinstellingen enz. en met algemene sociale structuurveranderingen.

3. De Nederlandse maatschappelijke instellingen worden over het algemeen gekenmerkt door een vrij sterke mate van paternalisme, dat actieve participatie van de betrokkenen, bij bestuur en besluitvorming tegenwerkt.

4. Ons land maakt diep ingrijpende structuurveranderingen door, zoals met name wijzigingen in de samenstelling van de beroepsbevolking (met relatief sterke groei, van de "tertiaire sector") en daarmee corresponderende verschuivingen in de

belangengroeperingen (zie bijv. het ontstaan van categorale bonden). Als gevolg hiervan ontvallen aan bestaande historisch gegroeide organisatorische kaders vele van de functies met het oog waarop zij zijn gevormd. Ook het (politieke en staatsrechtelijke) denken over onze instellingen blijft bij deze ontwikkeling ten achter.

5. Ons regeringsstelsel schiet in alle drie onder 1. genoemde opzichten tekort. Voor wat het functioneren betreft geldt dit met name ten aanzien van de politieke verantwoordelijkheid der ministers.

6. Ons kiesstelsel belemmert actieve participatie van de kiezers bij de politieke besluitvorming en boet hierdoor steeds meer aan geloofwaardigheid in.

7. Het is niet zozeer een gevolg van het stelsel op zichzelf genomen. Maar veeleer van het feit dat

(a) de bestaande politieke partijen hun betekenis als voorvechters voor de emancipatie van bepaalde bevolkingsgroepen hebben verloren en de bestaande partijconstellatie daardoor niet meer aansluit bij de politieke realiteit;

(b) ons regeringsstelsel en ons kiesstelsel in combinatie met elkaar, vrijwel iedere reële invloed aan de kiezers op de regeringsformatie en het regeringsbeleid onthouden.

8. Het is onwaarschijnlijk, dat invoering van een meerderheidsdistrictenkiesstelsel of van een mengvorm daarvan met het evenredigheidstelsel, tot verbetering zou leiden in een van de drie onder 1. genoemde opzichten, wel om de volgende redenen

(a) de groeiende urbanisatie, mobiliteit, scheiding van werk-, woonplaats en recreatieplaats die het gevolg zijn van de toenemende industrialisatie en stijgende welvaart, maken dat geografische eenheden in steeds mindere mate grondslag kunnen zijn voor het creëren van banden tussen kiezer en gekozenen;

(b) er is geen historische aanwijzing dat meerderheidsdistrictenstelsels (van welke aard overigens ook) leiden tot vorming van een tweepartijensysteem, of tot iets dat door coalitievorming vóór de verkiezingen analoog daaraan functioneert;

(c) meerderheidsstelsels (en mengvormen) missen, mede in verband met het onder (a) van dit punt genoemde verhouding tot ons huidige kiesstelsel geloofwaardigheid.

9. Directe verkiezing van de regeringsformateur en minister-president (in combinatie met enkele andere veranderingen van ons regeringsstelsel) zou tot verbetering kunnen leiden in alle drie onder 1, genoemde opzichten.

10. In het algemeen dient in ons land belanghebbenden meer invloed te worden gegeven op de samenstelling en het beleid van bestuurslichamen (dit geldt zowel voor de publieke als voor de particuliere sector). Bijvoorbeeld zouden burgemeesters van grote gemeenten dienen te worden aangewezen door directe verkiezingen.

11. Geen enkele maatregel of hervorming van institutionele aard kan op zichzelf voldoende zijn om de noodzakelijke verhoging van de actieve participatie der burgers in de politieke besluitvorming te bewerkstelligen.

12. Bij de beoordeling van zodanige maatregelen en hervormingen moet rekening worden gehouden met hun “multiplier effect”.

Daartegenover pleitte Schlichting juist voor een ander kiesstelsel om door verkiezingen tot meerderheidsbeslissingen te komen, en om een echte (los van toekomstige samenwerkingsbeperkingen) parlementaire oppositie te scheppen; hij zag geen verbetering in de gekozen premier, omdat die geen garantie van voldoende parlementaire steun zou hebben. Hij geloofde dat het politieke onbehagen het gevaar met zich mee zou kunnen brengen van het ontstaan van een

“staatsverachting”, waaronder hij verstond het verliezen van respect en ontzag voor de Overheid. Op dit ogenblik vindt dat onbehagen nog zijn uitweg in de politieke partijen. Op deze wijze zou naar zijn mening de besluitvorming dichter bij de kiezers worden gebracht. Groot belang hechtte prof. Schlichting aan het bestaan van een volwaardige oppositie. Indien terugkeer naar een meerderheidsstelsel niet mogelijk zou zijn, omdat politieke partijen daarvan verlies verwachten, zou de vrijheid moeten worden geschapen om de lijsten van verschillende partijen te verbinden. Dit wordt thans door ons kiesstelsel verboden. Verder was prof. Schlichting voorstander van het schrappen van de opkomstplicht bij de verkiezingen. Stellingen van prof. mr. L. G. A. Schlichting.

1. Naarmate regering en politiek meer vakwerk worden, is actieve participatie van de burgers een zaak van meer zorg.
2. Actieve participatie van de kiezers is waarschijnlijk voor een belangrijk deel evenredig aan
 - (a) de duidelijkheid (voor hen), van de alternatieven en
 - (b) hun verwachting dat stembus daarin effectief beslist.
3. Evenredige verdeling is het tegendeel van beslissende keuze.
4. Meerderheidsbeslissing is niet rechtvaardiger of onrechtvaardiger dan evenredige verdeling.
5. Stemplicht (opkomstplicht) neutraliseert de nuttige dynamische factor van variabele participatie.
6. Evenredige vertegenwoordiging is ten aanzien van het regeringsbeleid een vorm van getrapte verkiezingen.

Van de verschillende politieke bureaus was de Wiardi-Beckmanstichting, de Glastra-lijn volgend, van mening dat de partijleider van de grootste partij automatisch formateur en minister-president moest worden, dat de ministers tevens parlamentslid moesten blijven, dat het aantal regeringsfracties beperkt moest worden, ter wille van de oppositie (géén nationale, brede-basis kabinetten), en dat conflicten tussen regering en parlement alleen door verkiezingen konden worden

opgelost. Drs. Ed. van Thijn (PvdA) van de dr. Wiardi Beekmanstichting, vond vooral de vraag belangrijk hoe verloopt in de democratie het besluitvormingsproces. Drs. Van Thijn onderscheidde een “pendule-democratie”, een “waaier-democratie” en een “tang-democratie”. Naar zijn mening bevinden we ons in Nederland in een “waaier-democratie”, maar een vertrouwenscrisis kan leiden tot de tang-democratie, waarbij niet alleen de zittende machthebbers worden vervangen, maar ook van systeem wordt veranderd.

De Teldersstichting bepleitte openbaarheid van bestuur en de plicht van meer voorlichting over het staatsbestuur, zolang de wettelijke opkomstplicht voor de kiezer geldt. Mej. mr. A. Kappeyne van de Coppello (VVD) van de Prof. Teldersstichting, betoogde, dat toen het algemeen kiesrecht was bereikt, de politieke partijen de keizers “in de kou” hebben laten staan. De partijen hebben het daarna niet meer nodig gevonden de kiezers over de besluitvorming in te lichten. Van groot belang vond mej. Kappeyne het, dat wordt nagegaan hoe de bestuursdaden tot stand komen. De politieke partijen moeten er volgens mej. Kappeyne eerlijk vooruit komen, dat in een democratie alleen een beleid mogelijk is door compromissen.

Het centrum voor RK-Staatkundige vorming betwijfelde of er echte keuze zou bestaan in een twee-programma's systeem, zoals bij een meerderheidskiesstelsel, en voelde niets voor “een gekozen koning naast de erfelijke koning”, daarbij doelend op de gekozen premier. Mr. H. Th. J. F. van Maarsseveen (KVP) van het Centrum voor Staatkundige Vorming, verklaarde dat er in het huidige stelsel wel degelijk van een kiezersinvloed sprake is. De PSP had volgens hem invloed gehad op de brief van het PvdA-bestuur inzake Vietnam en de Boerenpartij heeft tot invloed gehad, dat het enthousiasme voor de PBO is verminderd. “Dit is een kiezersinvloed, die ik niet laag kan aanslaan”, aldus de heer Van Maarsseveen.

De Kuyperstichting zag niets in politieke partijvorming op andere basis dan verschil in levensbeschouwing of eventueel

ander vergelijkbaar beginsel. Mr. J. H. Prins (AR) van de dr. Abraham Kuypertstichting, was van oordeel dat de preadviseurs te weinig aandacht hadden geschonken aan de materiële inhoud van de democratie. De vraag hoe het staat met de democratische gezindheid van de burgers was voor mr. Prins belangrijker. Hij zag hier een taak voor de politieke partijen.

Tenslotte kwam van de Savornin Lohmanstichting verzet tegen iedere fundamentele wijziging van het kiesstelsel, dat wèl verbeterd kan worden door meer politieke voorlichting en Schlichtings' ideeën omtrent lijstverbinding en voorkeursvolgorde-stemmen op meerdere lijsten. Drs. A. M. de B00 (CHU) van de Lohmannstichting, voelde niets voor het overstappen van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging naar het meerderheidsstelsel. Daardoor zou naar zijn mening het “partijen-patroon” in ons land veranderen en men mag daartoe niet overgaan zonder voorbij te gaan aan de vraag of dit rechtmatig is. Dr. I.N.Th. Diepenhorst, de voorzitter van de Jhr. A. F. de Savornin Lohmannstichting, was het niet eens met degenen, die het contact tussen de Nederlandse staatsburger en de politiek willen herstellen door het scheppen van scherpere Politieke tegenstellingen. “De Lohmannstichting is dankbaar, dat de belangrijke controversiële punten zijn opgelost”, zei hij. Het op kunstmatige scheppen van tegenstellingen om de politieke belangstelling te vergroten, zou volgens hem een middel zijn dat het doel voorbij schiet.

Jan Glastra van Loon en zijn betekenis voor d'66

Zonder Jan Glastra van Loon zou d'66 na het congresfiasco van 1974 zich niet meer hebben hersteld. Jan Glastra van Loon is de “reanimator” van d'66, de regisseur achter de coulissen, de inspirator voor de redelijkheid als uitgangspunt, de bedenker van handtekeningen/ledenwerfactie [samen met Ernst Bakker] voor Jan Terlouw. Van “de twee Jantjes” na 1976 speelde Terlouw weliswaar de eerste viool, maar was van Loon de dirigent!

De belangrijkste onderwerpen van discussie met Jan Glastra van Loon

Over democratie, pragmatisme en verantwoordelijkheid hebben we onderling uitgebreid gediscussieerd. Het doorbreken van de traditionele discussie over de democratie als verdeling van de ruimte in de publieke en private sfeer, is bereikt door de introductie van de Persoonlijke Levenssfeer als derde element in die ruimte. D66 is ontstaan in een periode dat de discussie over 'het einde van de ideologie' - die toen reeds een decennium gaande was - fors doorbrak. Niet het flamboyante betoog, maar de op wetenschap en techniek gebaseerde mogelijkheden bepalen de politieke agenda. In zo'n klimaat gedijt het pragmatisme tegenover opportunisme of haalbaarheid van compromissen. Bij verantwoordelijkheid gaat het niet alleen over de journalistieke vraag of iemand moet aftreden, maar om het antwoord geven op de vraag naar het waarom van het al dan niet handelen, welk antwoord voor het betrokken forum acceptabel moet zijn. Verantwoordelijkheid gaat over handelen en niet over ideologie.

Jan Glastra van Loon in steekwoorden: Mijn bijdrage aan het artikel over Jan Glastra van Loon van Daniël Boomsma voor het tijdschrift idee van de van Mierlo Stichting.

Aanspreekbaarheid versus Anonimiteit

Politici moeten aanspreekbaar zijn voor hun doen en laten en niet wegkruipen achter de rug van partijleiders en partijen; daarom moeten ze door een herkenbare groep worden gekozen en door die groep kunnen worden aangesproken op hun handelen [dat mag je "district" noemen, maar dat is niet essentieel].

De door Jan geconstateerde schizofrenie van het Nederlandse Politieke Systeem, waarbij noch voor een consistent partijstelsel, noch voor een consistent personenstelsel is gekozen, heeft geleid tot de fragmentatie die we nu zien. Het marktdenken in de politiek is geworden tot een politiek ondernemerschap, waarbij iedereen die denkt iets te

vertegenwoordigen, zonder dat dat ook feitelijk zo is, zich een zelfstandige positie in de politiek verwerft. Het zijn de oude politieke partijen die deze politieke chaos hebben veroorzaakt door niet te willen veranderen en nu de nieuwe ondernemers de schuld geven van het falen van de oude politiek!

Beleid versus Belang

Het politieke beleid in Nederland is volgens Jan de gevangene van belangen en belangengroepen, omdat de politici die dat beleid formuleren ook de gevangenen zijn van diezelfde belangen en belangengroepen. Wanneer je met een kleine hardnekkige activistische groep een politieke partij gijzelt voor een specifiek belang, dan is die partij het slachtoffer, omdat de media als versterker van de interne verdeeldheid fungeren. Dat is d'66 zelf ook overkomen. Belangengroepen [vakbeweging, omroepen, werkgevers, middenstanders, agrariërs, etc] verdelen hun leden over de verschillende politieke partijen en bepalen op die wijze het beleid op hun gebied. Dat kan slechts worden doorbroken door politici van hun partij te ontkoppelen en de burgers de gelegenheid te geven in meerderheid voor een beleid te kiezen [dat mag je de gekozen premier noemen, maar dat hoeft niet].

Mandaat versus Delegatie

Jan vond ten diepste dat een politicus een “mandaat” had om politieke beslissingen te nemen; een kwestie van integriteit: “zeggen wat je doet en doen wat je zegt”. Dat wil zeggen dat de politicus de mandataris is van de burger en dat het mandaat ultimo ook weer moet kunnen worden hernomen. In de traditionele politieke opvatting is de politieke besluitvorming aan de politicus “gedelegeerd” en kan niet worden hernomen. Ik moest hieraan denken toen ik hoorde dat Staatsraad Donner zich tegen een nieuwe partij keerde die de kiezer wilde laten bepalen hoe een politiek vertegenwoordiger in het parlement moest stemmen. Volgens Donner was dit een aantasting van het vertegenwoordigende stelsel. Laat dat nu precies de kritiek op dat stelsel zijn, waarbij de gekozene op de loop kan gaan

met zijn bevoegdheden en dus permanent in de verleiding komt om kiezersbedrog te plegen.

Doel versus Middel

Volgens Jan moet democratie een doel zijn en niet slechts een middel om een ander doel te bereiken: een vrije samenleving, een sociale samenleving een christelijke samenleving, of wat dan ook. Het gaat er om dat de burger in essentie zijn “natuurlijke” zeggenschap over hoe te leven, samen te leven en te overleven, behoudt in relatie tot de overheid die bewaakt dat iedere burger die zeggenschap in vrije en gelijke mate heeft. Dat vergt een heleboel uitwerking, maar de grondslag ligt bij de burger en diens politieke democratie.

Pragmatiek versus Dogmatiek

De dogmatische politicus doet datgene dat hem als juist voorkomt, ongeacht de werkelijkheid waarover het standpunt of de beslissing moet gaan. Tegen alles in wordt vastgehouden aan datgene wat als voor waar wordt aangezien. De pragmatische politicus handelt in overeenstemming met de situatie waarin gehandeld moet worden: juist is datgene dat werkt ter oplossing van problemen. Pragmatisme is een kritisch-politieke houding tegenover houding die hoe dan ook vast houdt aan ingeslagen wegen.

Leren versus Stagneren

Een politicus dient voortdurend het eigen handelen te reflecteren en op die wijze in staat te zijn standpunten en procedures te herzien. Politici hebben geleerd star vast te houden aan eenmaal ingenomen standpunten, omdat hun anders “zwalken” wordt verweten. Daardoor stagneren veel ontwikkelingen en worden redelijke oplossingen voor problemen tegengewerkt.

Betrokkenheid versus Distantie

De vervreemding in de politiek is ontstaan op het moment dat de politicus de mogelijkheid wordt ontnomen betrokken te zijn bij de problemen van diegenen die hij vertegenwoordigt. Het politieke systeem dwingt de politicus tot distantie om de eigen

overleving als politicus te garanderen. Betrokkenheid wordt niet gewaardeerd, omdat het de politicus te onafhankelijk kan maken van de partij en zo het partijbelang kan schaden.

Humanist versus Orthodoxst

Jan was er van overtuigd dat de mens de maat is van alle dingen en de rede als uitgangspunt voor het handelen. De mens heeft recht op leven en vrijheid, zowel in de zin dat in het nastreven van doelen anderen haar of hem niet beletten, maar ook dat hij of zij in staat gesteld moest worden tot het nastreven van die doelen. De taak van de politiek was het vinden van een stelsel waarin ieders vrijheid zo goed mogelijk tot zijn recht komt in het hier en nu, in een zelf vormgegeven werkelijkheid.

Universalist versus Particularist

Tegenover het typisch Nederlandse particularisme, waarin de eigenheid van stad, streek, regio, levensbeschouwing of welke bijzonderheid ook wordt gekoesterd, stelde Jan vertrouwen op het overstijgend vermogen van de mens om zelf zijn leven zin te geven, zich baserend op westerse universele waarden zoals menselijke waardigheid, weldadigheid, rechtvaardigheid, mondigheid, vrijheid, tolerantie en verantwoordelijkheid.

Verantwoording versus Ideologie

Jan verzette zich tegen het idee dat het handelen niet gerechtvaardigd hoeft te worden en dat je slechts naar beginselen verwijst om een handeling aanvaardbaar te maken. Ideologieën stellen niet ter discussie staande uitgangspunten centraal. Verantwoording is het antwoord geven op de vraag naar het waarom van het al dan niet handelen op een voor betrokkenen te rechtvaardigen wijze.

Aantekeningen

[← 1]

Pieter Fokkink [1939] studeerde, na lyceum^β [1956], politieke en sociale filosofie, economie, geschiedenis en rechten, was Officier van de Militaire Administratie,

was ruim tien jaar werkzaam als consultant en vijf jaar bij een Registeraccountantsmaatschap, vervolgens vijf jaar wetenschappelijk hoofdmedewerker in de Economische Faculteit te Rotterdam en daarna bij Wijsbegeerte en Geschiedenis en uiteindelijk wijsbegeerte in Twente tot aan zijn pensioen. Voorts bijna 20 jaar actief in het Bestuursrecht bij Provincie en Gemeente. Werd in 1954 betrokken bij politieke discussies en nam deel aan het Politiek Jongeren Contact Amsterdam onder leiding van Dick Dolman. Nam deel aan een werkweek in 1957 bij de Hoge Autoriteit van EGKS/Euratom als kennismaking met het nieuwe Europa. Nam voorts deel aan verschillende discussiefora over de werking van het politieke stelsel en sloot zich op 16 september 1966 aan bij het Appèl van d'66.

[←2]

“Kiezen of delen”, Nederlands Juristenblad No. 43 en 44/45, december 1964